

TURKLARNING KELIB CHIQISHI XUSUSIDA

Nishonova Zarnigor Rahmonberdiyevna

O'zbekiston Milliy Universiteti, tarix fakulteti,
"Mamlakatlar va mintaqalar aro" yo'nalishi 4-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7372594>

Anotatsiya. Ushbu maqolada, tariximizda muxim ahamiyatga ega qadimgi xalqlardan biri bo'lgan turklarning kelib chiqishi, etnogenez tarixi, davlatning tashkil topishi va olimlar tomonidan qay darajada o'rganilganligi to'g'risida ma'lumotlar keltirib o'tildi.

Kalit so'zlar: "O'zbekiston tarixi", Turkiylar, 3-jahon Turkiologiya anjumani, Xitoy manbalari, "Turk", "Turk yut", "Tukyu", "Suyshu", "Beyshi", "Tungdyan", "Tayning xuanyuy szi".

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ТЮРКОВ

Аннотация. В данной статье представлены происхождение тюрков, одного из древних народов, имеющих большое значение в нашей истории, история этногенеза, становления государства, а также степень ее изученности учеными.

Ключевые слова: «История Узбекистана», тюрки, 3-я Всемирная тюркологическая конференция, китайские источники, «тюрк», «тюрк ют», «тукю», «суйшу», «бейши», «тунгдянь», «таин сюаньюй сы».

ABOUT THE ORIGIN OF THE TURKS

Abstract. In this article, the origin of the Turks, one of the ancient peoples of great importance in our history, the history of ethnogenesis, the establishment of the state and the extent to which it has been studied by scientists have been presented.

Key words: "History of Uzbekistan", Turks, 3rd World Conference of Turkology, Chinese sources, "Turk", "Turk Yut", "Tukyu", "Suyshu", "Beyshi", "Tungdian", "Taing xuanyuy szi".

KIRISH

Mustaqillikka erishganimizdan so'ng vatanimiz tarixida yangi bir davr boshlandi. Bu davrga kelib esa, tarixchilar uchun haqqoniy tarixni yoritib berish uchun imkoniyatlar ochildi. Xususan bunga misol tariqasida olishimiz mumkinki, 2019-yil O'zbekiston Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan alohida e'tibor sifatida "O'zbekiston tarixi" kanali yaratildi. Bu esa, tarixchilar uchun yarratilgan imkoniyat va hech shubhasiz ularga qaratilgan yuksak e'tibordir. O'z navbatida Respublikamiz raxbariyati tashabbuskorlik ko'rsatib tarixchi, arxeolog va sharqshunos olimlar oldiga xalqimizning qadimgi tarixini, haqqoniy ravishda qaytadan yaratish vazifasini qo'ydi. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, vatanimizning qadimgi tarixiga borib taqaladigan, o'rganilishi bugungi kunda ham dolzarb masala bo'lib kelayotgan qadimgi xalqlardan biri bu-Turkiylardir.

Xo'sh, nega qadimgi turk xalqlarining tarixini o'rganish bugungi kunda dolzarb masalani kasb etmoqda? Xalqimizning o'z tarixi va milliy qadriyatlarini o'rganishga bo'lgan extiyojdan kelib chiqib, ajdodlarimizdan meros turli moddiy-ma'naviy yodgorliklarni tadqiq etish ishlari qo'llab quvvatlanmoqda. Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadimgi turkiy xalqlari Choch, Farg'ona, Ustrishona, So'g'd, Buxoro, Toxariston va Xorazm kabi hududlarda yashaganini va bu vohalarning ko'pi bugungi kunda O'zbekiston hududlariga to'g'ri kelishini ko'rishimiz mumkin. Shu nuqtai nazardan bu xalqlarning tarixini o'rganish vatanimizning, xalqimizning tarixini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni bu xalqlarning tarixini

o'rganish orqali, o'z vatanimizning tarixi qanday bo'lganligini o'rganishimiz mumkin. Shu nuqtai nazardan bu masala bugungi kunda dolzarblikni kasb etmoqda.

METOD VA METODOLOGIYA

Turkiylarning etnogenezi tushunchasi xronologik, hududiy va ayrim etnoslarga bo'linish nuqtai nazaridan bugun yaxlit ilmiy muammo holatida kengroq mano kasb etmoqda. Turkklar, turkiylar masalasi Toshkentda bo'lib o'tgan 3-jahon Turkiologiya anjumanida ham keng muhokama etildi. Binobarin turkiy xalqlar tarixiy ildizlari tutash o'nlab etnik tarmoqlardan tashkil topganki, ularning har biri alohida etnogenetik masalani tashkil etadi. Lekin shunga qaramay muammoning qadimiy asoslari haqida gap ketganda, bu davrni tadqiq etish zaruriyati dolzarbligicha qolmoqda. Shu nuqtai nazardan turkiy xalqlarning kelib chiqishi xususidagi ma'lumotlarni olish uchun: xitoy manbalari, A.Malikov, D.Ye. Yeremeyev, A.N.Komonov, D.Aytmurodov, I.V.Rak, V.P.Yeylenko, I.Bichurin, N.Gumilev, Ablat Xo'jayev va yana bir qator tarixchi-tadqiqotchilarning ilmiy ishlari, asarlariga alohida to'xtalib o'tish mumkin.

Turk, turkiylar — jahondagi eng qadimgi va yirik etnoslardan birining nomi. So'nggi davrda jahon olimlari, jumladan, o'zbek olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida va qadimgi Xitoy manbalaridagi ma'lumotlarga ko'ra, ushbu atama bundan 3,5—4 ming yil muqaddam raemsimon iyerogliflar bilan yozilgan bitiklarda “tiek” va “tiauk” shaklida uchraydi. Turk so'zi baquvvat, barkamol, odillik kabi ma'nolarni anglatadi, degan fikrlar mavjud. Qadimgi Xitoy manbalarida turklar qiyofasi chuqur ko'zli, qirra burunli, basavlat va sersoch deb ko'rsatiladi.

Bir necha ming yilliklar davomida turkiy qabilalar ko'p marta birlashgan va parchalanganligi tufayli ularning qabilaviy tarkibi o'zgarib turgan.

Mil. av II asrdan — mil. III-asrgacha bo'lgan davrda turklar Xun xoqonligi tarkibida bo'lganligi sababli Xitoy manbalarida shyunnu, hunnu deb ham atalgan. Mazkur xoqonlik yemirilgandan keyingi 300 yilga yaqin davr davomida xitoylar turklarni tiekle (zamonaviy tilda tele) deb atashgan.

TADQIQOT NATIJASI

VI asrda turklarda bo'lgan Ashina avlodi kuchayib, Turk xoqonligi barpo etgan. Xitoy manbalariga ko'ra, IX asrda tilga olinadigan turk qabilalari 58 ta nom bilan ajratilgan. Shulardan 22 tasi uyg'ur (ittifoqchilar) deb nomlangan. Uyg'ur xoqonligi tugatilganidan so'ng bularning katta bir qismi Turkiston hududida joylashgan (Turk). Turkiya olimlari asarlarida turk qabilasi ko'kturk deb xam ataladi. Tadqiqotlarga ko'ra, ko'kturk so'zi tangriga, ya'ni osmonga ishongan turklar, balandlik turklari, ko'k bo'ri totemi bo'lgan turklar kabi ma'nolarni anglatgan. Markaziy Osiyoda turk toponim, etnonim, gidronim sifatida ko'plab uchraydi.

Turkiy xalqlar etnogenezini Oltoy birligi davriga bog'lash mumkin. Chunki xitoy manbalarida “Turk”, “Turk yut”, “Tukyu” deb atalgan turklarning makoni xitoyga nisbatan shimoliy-g'arbda joylashgan Oltoy tog'lari etagiga borib taqaladi. Dastlab turklar bilan xitoy mil.av V asrdagina tanishgan va ularni o'zi uchun shimoldan xavf solib turuvchi kuch sifatida bilgan. Shunday qilib xitoy manbalari Ashina urug'ining Oltoy etaklarida paydo bo'lishi holda, turk-tukyu atamasini birinchi marta mil.av V asrda tilga oladi. Bu haqda A.Malikov: “Ashina urug'i Oltoyga kelmasidan burun o'zlarini turk deb atamas edi”—deb takidlaydi. Turk atamasining manosiga doir turli farazlar, talqinlar, etimologik izlanishlar ma'lum. Masalan, D.Ye.Yeremeyev, A.N.Komonovning fikrini rivojlantirib, turk so'zini tyur-k deb ikkiga bo'ladi. -K qoshimchasini esa -g'um, -kum qo'shimchalaridan qisqargan deydi. Bundan tashqari esa,

A.N.Kononov turk soʻzini “toʻr” soʻzi bilan bogʻlab “Hurmatga sazovorlar uchun yuqoridagi oʻrin”, “Oʻchoq oldidagi hurmatga loyiq joy”, “Qonun, qoida, odat” orqali izoxlaydi. V.P.Yeylenko Yenisey ketlari tilida turk soʻzi “Toza, pokiza” deb tushuntiradi. Bunday talqinlarda ilmiy asoslanganlikdan koʻra faraziy yondashuv tasiri koʻproq koʻrinadi.

Tarixshunos olimlar I.Bichurin, N.Gumilev va boshqalar eng qadimgi turkiyzabon xalq xitoy salnomalarida mil.av 1756-yildan boshlab tilga olinganligini yozadi. Faqat bu xalqlar “turk” nomi bilan emas, balki “xun”, “xunlar” deb atalgan. Turk soʻzi milodiy V asrdan boshlab uchraydi.

MUHOKAMA

Xitoy manbalaridan boʻlgan “Suyshu”, “Beyshi”, “Tungdyan”, va “Tayning xuanyuy szi”da qayd etishicha, turklarning oʻzi tarixda bir qabila boʻlgan edi. Keyinchalik bu qabila qoʻshni davlatlar tomonida tormor etilib, axolisi qirib tashlanadi. Dushman lashkarlari ular zotidan faqat birgina oʻn yoshlik Bolani, goʻdakligini hisobga olib, tirik qoldirgan. Dushmanlar bolaning oyogʻini kesib tashlab, bir botqoqqa tashlab ketadi. Uni esa bir ona boʻriqtqarib qoladi va goʻsh bilan boqa boshlaydi. Bola katta boʻlganidan soʻng esa ona boʻriga qoʻshiladi va oʻnta ogʻil farzand koʻradi. Shu tariqa turklarning avlodlari yana koʻpayib, yagona bir xalq boʻladi deb beriladi.

Turklarning paydo boʻlishi haqidagi yana bir afsonalardan biri Nuh Alayhissalom paygʻmbarga borib taqaladi. Unga koʻra yer yuzini toʻfon bosganida, Nuh paygʻambar 3 oʻgʻli: Som, Xom, Epis va 3 kelini bilan olti oy mobaynida kemada qolib ketadi. Shu olti oy mobaynida esa paygʻambar faqatgina bir oʻgʻli, yaʼni eng kichik oʻgʻli boʻlgan Episdingina roʻshnolik, yaxshilik koʻradi. Buning evaziga esa Alloh taolo Episga Turkiston degan hududni beradi va shunday qilib turklar shakllana boshlandi deb beriladi. Xitoy yozma manbalarida esa, turklar “Xun” nomi ostida eramizning 92-yilida Oltoy togʻlariga kelib joylashganligi va xitoyning Junjan qabilalaridan ruxsat olib ular uchun temir qazib chiqarishni boshlaganligi haqida malumot beriladi. Bu urugʻ ashin urugʻ nomi bilan avval boshdan atalib kelgan. Xitoylar Ashin qabilasini “Tu-kyu” deb ham yurutganlar. P.Pelo bu soʻzni “Turk-yut” (yani turkiylar) deb izoxlagan. “Turk” atamasi kuchli, baquvvat degan maʼnolarni anglatadi. Turkiy qabilalar ittifoqiga Ashin urugʻidan boʻlgan Asan(Asyan) va Tuu (460-545) lar tomonidan asos solingan. Tuuning oʻgʻli Bumin esa oʻziga qoʻshni boʻlgan Tele qabilalarini boʻysundiradi. Endilikda ancha mustaxkamlangan bu qabilalar ittifoqi oʻzlari qaram boʻlib turgan Jujanlardan ham xalos boʻladi va Bumin 551-yili Markaziy Osiyodagi eng kuchli boʻlgan Turk xoqonligiga asos soladi (551-774).

XULOSA

Xulosa qilib aytganda biz yuqorida qadimgi turkiy xalqlari borasida koʻplab tarixchi-tadqiqodchi olimlarning bir biriga oʻxshamas bir qancha tadqiqotlari va xulosalarini koʻrib oʻtdik. Va bu jarayonda shunga amin boʻldikki, qadimgi turkiy xalqlari toʻgʻrisidagi koʻplab maʼlumotlar xitoy manbalariga borib taqaladi. Xoʻsh nega aynan xitoy manbalari? Xusasan yuqorida M.Ishoqovning ilmiy semenar materiallarida keltirib oʻtilgandek, “Turk”, “Turkyut”, “Turkyu” nomlari bilan atalgan Turklarning Makoni xitoyga nisbatan shimoliy gʻarbda joylashgan Oltoy togʻlari etagiga borib taqaladi. Dastlab birinchi boʻlib xitoyliklar turklar bilan mil.av V asrda tanishgan va ularni oʻzi uchun shimoldan xavf solib turuvchi dushman sifatida bilgan. Bundan kelib chiqadiki, aynan xitoyliklar ularni raqib sifatida bilgani uchun ham bu

xalqlarni birinchi bo‘lib o‘rganib chiqqan. Shuning uchun ham aynan turklar haqidagi ko‘plab ma’lumotlar xitoy manbalariga borib taqaladi.

REFERENCES

1. M.Ishoqov. “O‘zbek xalqining kelib chiqishi: Ilmiy-Metodologik yondashuvlar, etnogenetik va etnik tarix” mavzusidagi Respublika ilmiy nazariy seminar materiallari. Toshkent-2014.
2. Q.Ergashev, H.Hamidov. “O‘zbekiston tarixi”. G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2015.
3. 3.A.S.Sagdullayev. “O‘zbekiston tarixi”. Toshkent-1997.
4. Ablat Xo‘jayev. “Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid ma’lumotlar”. Toshkent-2015.